

Elektronická Pedagogická knihovna – nová služba pro oblast pedagogiky a školství

Mgr. Ludmila Čumplová

Mgr. Zuzana Švastová

Ústav pro informace ve vzdělávání - Národní pedagogická knihovna Komenského, Praha

cumplova@spkk.cz

INFORUM 2004: 10. konference o profesionálních informačních zdrojích

Praha, 25. – 27.5. 2004

Abstrakt

Výsledkem projektu LI 01040 Multifunkční knihovnické centrum pro pedagogiku a školství je elektronická Pedagogická knihovna (e-PK) jako společenství 6 knihoven pedagogického zaměření, poskytujících společně služby typu document delivery. Tyto knihovny vybudovaly souborný katalog časopisů e-PK, který obsahuje záznamy o titulech časopisů, které tyto knihovny odebírají. Zároveň byly zpřístupněny dvě specializované databáze časopiseckých článků z našich i zahraničních časopisů. Na stránkách e-PK lze přistupovat k digitalizovaným textům historických učebnic - dějepisů, čítanek a slabikářů. Služby e-PK jsou provozovány na SW AiP Safe zakoupeném v rámci řešení projektu.

Národní pedagogická knihovna Komenského (NPKK) je specializovaná knihovna s celorepublikovou působností s gesci výchova, vzdělávání, školství. Plní funkci konzervační a poskytuje veřejné informační služby uživatelům z celé republiky. V rámci své gesce vytváří konzervační fondy učebnic pro základní a střední školy, komeniologické literatury a literatury pro děti a mládež (Sukova studijní knihovna literatury pro mládež). Ve spolupráci s dalšími knihovnami pedagogického zaměření dokumentačně zpracovává naše i zahraniční periodika, a vytváří pedagogickou bibliografickou databázi. Odpovídá za zpracování české článkové produkce z oblasti pedagogiky a školství a dodává záznamy do české národní článkové bibliografie.

NPKK vznikla v roce 1919 jako knihovna pro další vzdělávání učitelů. Do roku 1925 byla součástí Československého pedagogického ústavu J.A. Komenského, po jeho zrušení se stala samostatnou studijní knihovnou řízenou ministerstvem. V roce 1951 byla knihovna přemístěna do Mikulandské ulice na žádost Výzkumného ústavu pedagogického (VÚP), který zde sídlil. Z VÚP bylo do knihovny převedeno bibliografické oddělení i s bibliografickým periodikem Přehled pedagogické literatury vydávaným ve VÚP od roku 1950. Z ústavu byly do knihovny převedeny i další pracovní úseky s knihovnickým charakterem, ze kterých vznikaly speciální referáty knihovny. Byla sem převedena Sukova studijní knihovna literatury pro mládež s 25 000 svazky, z darů souborů učebnic z Ministerstva školství a kultury (MŠK), Ministerstva vnitra a Státního pedagogického nakladatelství vznikl základ konzervačního fondu učebnic a skript. V roce 1954 se NPKK stala na základě organizačního statutu vydaného MŠK Národní vědeckou knihovnou, ústřední knihovnou pro pedagogiku, učebnice a skripta a pro literaturu pro mládež a ústřední knihovnou pro studium života a díla J. A. Komenského.

Fond knihovny obsahuje především knihy a časopisy odborného zaměření, v posledních letech jsou získávána některá periodika na CD-ROM a multimedia. V rámci knihovního fondu jsou v souladu s gescí knihovny vytvářeny specializované sbírky

- učebnic pro základní a střední školy (od začátku 19.století) a učebních osnov a plánů
- učebních textů pro vysoké školy do roku 1990, později pouze učební texty pro pedagogické fakulty
- pedagogických časopisů od 30. let 19. století do současnosti
- literatury pro děti a mládež od konce 18. století po současnost
- komeniologické literatury

Vytváření vlastních databází je jedním z hlavních výstupů zpracování literatury uvnitř knihovny. **Databáze knižního fondu NPKK** je budována od roku 1992 a obsahuje záznamy knih od roku 1975 do současnosti. Koncem roku 2001 se začal ukládat do této databáze i historický fond - nejstarší knihy získané v době vzniku knihovny.

Databáze Sukovy studijní knihovny literatury pro mládež budovaná od roku 1993 obsahuje záznamy literatury pro děti a mládež od roku 1965 do současnosti.

U obou databází se kromě průběžného zpracování nové literatury pokračuje i v retrospektivním zpracování literatury.

Bibliografické databáze, které jsou v NPKK vytvářeny, jsou jedinými databázemi svého druhu v republice.

Pedagogická bibliografická databáze obsahuje anotované dokumentační záznamy české i zahraniční článkové literatury z oblasti výchovy, vzdělávání a školství. Pro věcné třídění se používají deskriptory Českého pedagogického tezauru a třídníky Mezinárodního desetinného třídění (MDT). Databáze obsahuje přibližně 90 tisíc záznamů od roku 1990 do současnosti, s ročním přírůstkem cca 7 tis. záznamů. Excerptní základnu tvoří zhruba 230 titulů periodik. Pedagogická bibliografická databáze je v současné době přístupná v NPKK a na základě spolupráce také v Moravské zemské knihovně v Brně, v knihovně Pedagogické fakulty Univerzity v Hradci Králové, v Moravskoslezské vědecké knihovně v Ostravě a ve Slovenské pedagogické knihovně v Bratislavě.

Databáze komeniologické literatury obsahuje záznamy časopiseckých článků, knih a článků ze sborníků vztahující se k osobě J. A. Komenského. Záznamy jsou doplněny třídníky MDT a deskriptory.

Specifické postavení knihovny, která má své uživatele (skutečné i potencionální) na různých místech republiky, vede k orientaci na poskytování služeb prostřednictvím internetu. V rámci grantu INFRA získala v roce 1996 prostředky na vytvoření www stránky v české a anglické verzi a webového katalogu spojeného s objednávkou knih. V roce 2001 získala knihovna finanční prostředky z programu Informační zdroje pro výzkum a vývoj na tříletý projekt **Multifunkční knihovnické centrum pro pedagogiku a školství**. Pojetí tohoto projektu se lišilo od v té době vznikající Virtuální polytechnické knihovny STK, základem bylo zpřístupnění dvou specializovaných databází – článkové pedagogické a komeniologické s možností objednání plných textů článků.

Na řešení projektu se podílelo ještě dalších 5 knihoven pedagogických fakult (PedF UK Praha, PedF Univerzity Hradec Králové, PedF Západočeské univerzity, PedF UJEP Ústí n. L., PedF MU Brno). Projekt si kladl za cíl vybudovat ve spolupráci s těmito knihovnami pedagogického zaměření v NPKK technologické centrum jako základ pro poskytování služeb odborné veřejnosti - pracovníkům výzkumu, učitelům i studentům pedagogiky a zajistit jim

přístup ke všem dostupným informačním zdrojům těchto knihoven (databázím, elektronickým i klasickým dokumentům) prostřednictvím internetu. Jako základní SW pro celý projekt byl zvolen systém AiP Safe.

Systém AiP Safe byl využíván zároveň pro ukládání digitálních kopií učebnic – dějepisů, čítanek a slabikářů z historického fondu knihovny (konec 18.–polovina 20. století) v rámci projektu získaného z programu Veřejné informační služby knihoven. Tyto učebnice, které vzhledem ke svému stáří podléhají degradaci papíru, jsou stále velmi žádané odborníky v oblasti pedagogiky i studenty vysokých škol. Bylo zdigitalizováno přes 700 titulů historických učebnic, které se staly základem fondu elektronické knihovny. Tyto knihy měly být volně dostupné prostřednictvím internetu. Prodloužení ochranné lhůty u autorského zákona v současné době neumožňuje větší část knih zpřístupnit, jsou k dispozici pouze v NPKK, kde slouží ke studiu místo originálů, které jsou tak chráněny před dalším poškozováním.

V prvním roce byl v souladu s projektem a výsledkem výběrového řízení zakoupen software AiP Safe, AiP Document delivery a hardware pro technologické centrum v NPKK, tj. server, knižní skener a pracovní stanice pro skenování a byla zakoupena výpočetní technika pro knihovnu Pedagogické fakulty UK, která již skener vlastnila.

Byla vytvořena pracovní skupina pro řešení záměrů a cílů projektu. Skupinu tvoří zástupci všech zúčastněných knihoven. Pracovní skupina komunikuje převážně prostřednictvím e-mailu, (byla založena společná adresa pedknihovny@spkk.cz) a později prostřednictvím elektronického fora.

V 2. roce projektu byly instalovány aplikace Document delivery systému AiP Safe na počítače pracovníků, byly vyřešeny otázky kvality skenování (rozlišení, formát, barva), navrženy a vytvořeny formuláře objednávek pro uživatele, byl vyřešen proces realizace objednávek uvnitř NPKK a vyzkoušen celý proces od objednávky až po jeho realizaci.

Systém AiP Safe je modulární systém pro tvorbu, editování, archivování a poskytování digitálních dokumentů, poskytování kopií elektronickou cestou a pro řízení procesů s tím souvisejících. Systém je otevřený a umožňuje napojení na jiné informační systémy, umožňuje rychlý přístup k digitálním dokumentům pomocí vyhledávacích dotazů, s daty může v jednom okamžiku pracovat více uživatelů.

Na společné schůzce s knihovnamí pedagogických fakult byl dohodnut postup při vyřizování objednávek, jednotlivým pracovištím přiděleny kredity pro období zkušebního provozu (leden– březen 2002) a bylo dohodnuto, že služby budou zpočátku v rámci knihoven a fakult spolupracujících na projektu poskytovány zdarma.

Byla vytvořena SQL databáze pro souborný katalog časopisů spolupracujících knihoven a naplněna prozatím pouze daty NPKK. V průběhu roku 2002 pak byla přidána data ostatních knihoven. Dále byla zajištěna doména pedagogickaknihovna.cz, ke které dnes přibyla doména další – epk.cz

Pro přípravu databází k vystavení na internetu byla provedena analýza zaměřená na strukturu dat pedagogické bibliografické databáze (PBD) a databáze kmenologické literatury a navržena technologie jejich převodu do systému AiP Safe.

Převod dat PBD a databáze kmenologické literatury proběhl ve třech krocích:

- převod stávající databáze (PBD a KOM) v ISIS z kódování češtiny Kamenických do Latin 2
- převod dat obou databází do XML
- import převedených dat do systému AiP Safe

Databáze se staly součástí webové stránky elektronické Pedagogické knihovny. Zároveň s pracemi v centru probíhalo vybavování dalších knihoven skenovacími pracovišti.

Závěrečný rok řešení projektu předpokládal zahájení rutinního provozu elektronické dodávky dokumentů v 1. pololetí. V důsledku změn, ke kterým došlo v NPKK byl přehodnocen pohled na služby poskytované softwarem veze AiP Safe 2.5 a pro optimalizaci služeb byla nasazena vyšší verze 2.6.

Ve spolupráci s firmou AiP Safe se díky dalšímu vývoji v této oblasti podařilo vyvinout funkce a nastavit parametry celého systému tak, aby služby mohly v prostředí systému Safe poskytovat všechny účastnické knihovny. V původní verzi do systému Safe měla přístup pouze NPKK a objednávky určené pro jiné knihovny se přeposílaly elektronickou poštou. Toto řešení nebylo příliš efektivní, zatěžovalo elektronickou poštu a bylo náročné zejména v oblasti manipulace s digitálními kopiemi. Řešením verze 2.6 byl vývoj takového prostředí, přes které mohly nezávisle vstupovat do systému všechny knihovny, přebírat si své objednávky a vyřizovat je, aniž by muselo docházet ke složitým manipulacím s objemnými digitálními kopiemi, tedy webové workflow jako prostředí nezávislé na instalaci softwaru v jiných knihovnách s výjimkou NPKK, ve které je celý systém provozován. Tato „softwarová nezávislost“ je obrovskou předností zvoleného řešení, protože umožňuje nezávislý další vývoj funkcí systému a rovněž postupné připojení dalších knihoven do e-PK. Další výhodou webového prostředí je nenáročnost na softwarovou údržbu v jednotlivých knihovnách – protože i sebelepší instalace čas od času potřebují zásah technika a to vzhledem k fyzické vzdálenosti jednotlivých účastnických knihoven (Praha, Brno, Plzeň, Hradec Králové a Ústí nad Labem) by kladlo na údržbu systému zvýšené nároky. Proto se toto nové prostředí jeví jako optimální a bylo implementováno i přes relativně pozdější termín v rámci plnění záměrů a cílů projektu.

Původní SQL databáze pro souborný katalog časopisů,umožňovala vyhledávání podle slov z názvu nebo prohlížení v rámci abecedního rejstříku. První z jejích nevýhod bylo omezení, které stanovilo, že vstupní řetězec může obsahovat pouze písmena bez diakritiky. Další nevýhodou byly nepříliš rozsáhlé údaje o vlastnictví jednotlivých titulů časopisů, které neobsahovaly detailní specifikaci vlastnictví konkrétních titulů konkrétními knihovnami v konkrétních letech. Tato data jsou základní podmínkou pro to, aby mohla být databáze navázána na systém služeb document delivery. Poslední, zato však naprosto zásadní nevýhodou byla nemožnost průběžné aktualizace dat. Zkušenosti z budování obdobných databází ukazují, že databáze časopisů velice rychle zastarávají, avšak prostředí, ve kterém je tato databáze provozována, takovými funkcemi nedisponuje. Proto bylo rozhodnuto o vybudování databáze nové, která bude všechny nároky na parametry a funkce souborného katalogu časopisů splňovat.

Při rozhodování o datové struktuře databáze a jejím naplnění byly zvažovány dvě základní možnosti:

- 1) využít data původní báze, tzn. rozšířit datovou strukturu, provést zásadní doplnění dat a také jejich aktualizaci
- 2) pro vybudování databáze použít data nová, která budou bez problémů splňovat nároky vyplývající z funkcí databáze.

Při zvažování těchto dvou alternativ, tj. dodání dat účastnickými knihovnami nebo převzetí dat z databáze CASLIN – Souborný katalog časopisů ČR (dále jen SK ČR), budované Národní knihovnou ČR, byla nakonec zvolena druhá alternativa. Důvodem pro převzetí dat ze SK ČR byla nejen jejich úplnost, ale také retrospektiva a v neposlední řadě datová struktura jednotná pro všechny záznamy. Součástí záznamů jsou rovněž data o odběrech titulů v jednotlivých letech konkrétními knihovnami a prostřednictvím tzv. systémového čísla záznamu bylo možné snadno a rychle odstranit duplicity záznamů vzniklé v případech, kdy titul odebíralo více účastnických knihoven e-PK. Další výhodou převzetí dat SK ČR bylo zajištění nejen stejných základních selekčních údajů z hlediska uživatelů, ale také dat, což přináší nesporné výhody pro uživatele.

Souborný katalog časopisů e-PK (dále jen SK e-PK), který je důležitou součástí e-PK jako zdrojová báze pro uživatele, je koncipován jako veřejně přístupný automatizovaný knihovní katalog, který obsahuje záznamy odborných časopisů, tematicky zaměřených zejména na výchovu, vzdělávání a školství, uchovávaných ve fondech knihoven - účastníků e-PK. Provozovatelem a správcem SK e-PK je ÚIV-NPKK. Katalog v současné době obsahuje záznamy, které rozsahem i obsahem splňují parametry stanovené Národní knihovnou ČR pro CASLIN – Souborný katalog časopisů ČR. Kromě dat převzatých z SK ČR jsou součástí záznamů nového SK e-PK také informace o účastnických knihovnách, údaje o rozsahu, druhu i termínech služeb (včetně konkrétních parametrů) poskytovaných v rámci služeb e-PK. Každý záznam SK obsahuje kromě bibliografických údajů také údaje o vlastních požadovaného dokumentu včetně konkrétních parametrů služeb vztahujících se k danému titulu.

Datová struktura SK má tři základní části:

- a) bibliografická data (údaje o titulu)
- b) údaje o odběrech titulu v jednotlivých letech v jednotlivých knihovnách
- c) parametry služeb jednotlivých knihoven vázané na konkrétní roky odběru daného titulu

Testovací provoz elektronické Pedagogické knihovny (e-PK) jako kooperačního systému poskytování služeb elektronického dodávání dokumentů prostřednictvím společenství všech šesti účastnických knihoven. byl zahájen k 1. 11. 2003. Služby v rámci e-PK poskytuje celkem 6 účastnických knihoven, připojení dalších knihoven je ve fázi přípravy a dojednávání základních parametrů účasti v e-PK. V souvislosti se zahájením provozu byly vytvořeny základní organizační dokumenty e-PK: Knihovní řád e-PK, Ceník služeb e-PK a Provozní řád e-PK. Tyto dokumenty určují charakteristiky systému jak z hlediska uživatele služeb, tak z hlediska knihoven služby poskytujících. Se službami e-PK byli na semináři v prosinci 2003 seznámeni pracovníci knihoven pedagogického zaměření. Některé knihovny projeví zájem nejen o služby, ale i o zařazení do systému jako účastnická knihovna.

Systém e-PK jako otevřený systém se může rozšířit o další knihovny, které o spolupráci projeví zájem. Jeho další vývoj spatřujeme v postupném propojování systémů tohoto typu z různých oblastí výzkumu a vývoje. To by zajistilo optimální dostupnost informačních zdrojů pro uživatele uvnitř i vně těchto systémů. Kromě toho bude systém dále rozvíjet spektrum

svých služeb, aby naplnil ústřední myšlenku: *služby knihoven přístupné kdykoliv, komukoliv, odkudkoliv.*

Základní charakteristiky, principy a organizační zabezpečení e-PK

I. Základní charakteristiky e-PK

Elektronická Pedagogická knihovna (dále jen e-PK) je **definována jako společenství knihoven**, které se rozhodly společně poskytovat služby uživatelské obci oborově zaměřené na výchovu, vzdělávání a školství, s cílem zkvalitnit přístup ke knihovním fondům a službám zúčastněných knihoven všem odborným pedagogickým pracovníkům bez ohledu na místo bydliště. Pro tento záměr se dohodly na společném budování databázi a implementaci systému pro poskytování služeb typu document delivery včetně správy uživatelských kont a systému pro komunikaci digitalizačních pracovišť. Základním komunikačním prostředím e-PK je internet, resp. www.

Centrem e-PK je tzv. Servisní (multifunkční) centrum pro pedagogiku a školství (dále jen Servisní centrum). Servisním centrem je Ústav pro informace ve vzdělávání - Národní pedagogická knihovna Komenského. Při budování e-PK byly využity teoretické, praktické a zejména z autorsko-právní zkušenosti, získané z projektů INVIK STK - Integrovaná virtuální knihovna a VPK – Virtuální polytechnická knihovna.

Základním cílem e-PK je poskytovat rychlejší a kvalitnější informační a meziknihovní reprografické služby, dostupné zejména v prostředí internetu, bez nutnosti fyzické návštěvy knihovny

Technologie

Základní technologie systému pro dodávku dokumentů je řešena prostřednictvím softwaru AiP Safe, který zahrnuje systém pro správu uživatelských kont, distribuci požadavků a systém pro komunikaci pracovišť a další doplňující funkce. Na něj navazují databáze - Pedagogická bibliografická databáze, databáze kmenologické literatury a souborný katalog časopisů.

Účastnické knihovny e-PK

V systému e-PK se rozlišují **dva základní typy účastnických knihoven**:

1. Servisní centrum e-PK, správce a provozovatel systému (databáze e-PK, systém uživatelských kont a systém pro komunikaci reprografických pracovišť - workflow) a zároveň jako účastnická knihovna poskytující služby a dodávající data pro databáze e-PK
2. účastnické knihovny e-PK jako poskytovatelé služeb a dodavatelé dat pro databáze e-PK

Servisní centrum e-PK

- spravuje SK a ostatní databáze
- spravuje systém uživatelských kont i finančních účtů (v SC e-PK zůstává založen jeden exemplář smlouvy s uživatelem, ochrana údajů o uživatelích se řídí zákonem o ochraně osobních údajů), včetně správy finančních účtů uživatelů a účastnických knihoven, vedení administrativy systému a zpracovávání statistik
- spravuje systém pro komunikaci účastnických knihoven
- zajišťuje provoz a rozvoj souvisejících technologií

- zajišťuje provoz webu e-PK jako hlavního komunikačního prostředí systému
- a zároveň účastnickou knihovnou se všemi jejími funkcemi (poskytování služeb, aktualizace dat SK e-PK a článkové databáze jako běžná účastnická knihovna)

Účastnická knihovna zajišťuje

- poskytování služeb
- aktualizace SK e-PK, případně dalších databází

Přijímání nových členů /účastnických knihoven

Knihovna, která se chce zapojit do e-PK, je povinna podepsat Provozní řád e-PK Pravidla poskytování služeb.

Po přistoupení do e-PK je knihovna povinna zajišťovat:

- poskytování služeb ve lhůtách a cenách daných Knihovním řádem e-PK a Ceníkem služeb e-PK a dodržovat ostatní ustanovení Provozního řádu e-PK
- aktualizace SK e-PK, případně dalších databází

Uživatelé e-PK

Uživatelem e-PK se může stát fyzická osoba starší 18 let nebo právnická osoba. Uživatelé vstupují s e-PK do smluvního vztahu, a to s ÚIV - Národní pedagogickou knihovnou Komenského jako Servisním centrem (a správcem) e-PK. Speciálními uživateli služeb e-PK jsou Servisní centrum a účastnické knihovny jako majitelé uživatelských kont v roli prostředkovatele meziknihovních služeb.

Databáze e-PK

Základní databáze e-PK

- souborný katalog časopisů e-PK
- článková databáze Pedagogická bibliografická databáze (PBD)
- databáze komeniologické literatury

Základní dokumenty e-PK

Provozní řád e-PK

Knihovní řád e-PK

Ceník služeb e-PK

Smlouva o zřízení uživatelského konta

Dokumentace e-PK

II. Technologie

Technologie a nástroje e-PK

Jako základní software e-PK byl zvolen systém AIP Safe, umožňující:

- správu uživatelských kont, distribuci požadavků, řízení zpracování požadavků apod.
- přístup jednotlivých digitalizačních pracovišť do systému AiP Safe prostřednictvím tzv. workflow

Technologie služeb

Uživatel si objedná služby prostřednictvím webového formuláře; e-PK nabízí dva základní typy objednávek:

- tzv. blank objednávka (prázdný formulář na objednávku služeb document delivery z dokumentů, které jsou ve vlastnictví knihoven e-PK, avšak záznamy těchto dokumentů nejsou obsaženy v databázích e-PK)
- objednávka z databázi e-PK (formulář předvyplněný údaji o dokumentu, z něhož mají být vyhotoveny kopie, uživatel doplňuje pouze případné zpřesňující údaje)

⇒ Po odeslání objednávky uživatelem se objednávka zobrazí v modulu administrace v SC e-PK, které zahájí proces jejího vyřizování ⇒ systém poté doručí objednávku prostřednictvím webového workflow příslušné knihovně. Objedávka zahrnuje tzv. povinné údaje (údaje o titulu a specifikaci požadovaného formátu služby), bez kterých nemůže být odeslána. Údaje o uživateli, který si službu objednal, nejsou součástí údajů zpřístupněných prostřednictvím workflow vyřizující knihovně. Výjimku tvoří objednávky, u nichž je výsledkem služby papírová kopie doručovaná klasickou poštou, v takovém případě obsahuje objednávka také adresu, na kterou má být dokument poslán.

⇒ Účastnická knihovna zhotoví kopie a prostřednictvím workflow je předá do Servisního centra, které ukončí proces objednávky a zajistí zpřístupnění kopií na konto, ze kterého byly kopie objednány. Současně s tím systém odečte fakturovanou částku z tohoto konta a částku připíše na konto knihovny, která kopie zhotovila. Pro vyúčtování objednávky vyplňuje účastnická knihovna příslušné údaje do elektronického formuláře přístupného u každé objednávky na workflow, kde uvede počet zhotovených kopií a informace o případném dalším poplatku (poštovní, expresní apod.).

Pokud účastnická knihovna nemůže požadovanou službu poskytnout, oznámí tuto skutečnost uživateli do 24 hodin od přijetí požadavku (důvodem může být např. vypůjčený dokument nebo dokument ve vazbě, chybné údaje apod.)

III. Služby

e-PK bude poskytovat **informace o službách** prostřednictvím

- SK e-PK, resp. dalších databází
- speciálních webovských stránek Servisního centra a účastnických knihoven, které jsou průběžně připravovány a pro které byla zřízena adresa <http://www.epk.cz/>.

Služby typu document delivery

Služby poskytované prostřednictvím uživatelských kont jsou objednávány www formulářem z uživatelského konta a hrazeny z finanční hotovosti složené na uživatelském kontě.

Projekt e-PK bude po skončení zkušebního provozu nabízet služby uživatelům e-PK (tzn. majitelům uživatelských kont) prostřednictvím

- Servisního centra
- účastnických knihoven
- automatických procesů v rámci funkcí systému pro správu uživatelských kont a pro komunikaci digitalizačních pracovišť

V roce 2003 byla řešena technologie přímých reprografických služeb – kopírovacích i typu electronic document delivery – a to objednávaných prostřednictvím formulářů vázaných i nevázaných na databáze e-PK. Od listopadu 2003 probíhá testování a ověřovací provoz služeb e-PK v prostředí webového workflow. Z důvodu složitějšího, avšak technologicky významně propracovanějšího řešení přístupu digitalizačních pracovišť účastnických knihoven e-PK do systému bylo rozhodnuto, že bude ověřovací provoz prodloužen do konce dubna 2004. Od května 2004 se předpokládá běžný provoz.

Základní charakteristika služeb e-PK

Ověřovací provoz systému e-PK byl zahájen k 1.11.2003. Služby knihoven zúčastněných v systému e-PK jsou poskytovány v jednotných časových lhůtách (obvyklá doba vyřízení požadavku je max. 72 hodin) a za jednotnou cenu (2,- Kč za 1kopii + poštovné).

V současné době nabízí své služby v systému e-PK 6 účastnických knihoven, ke dni.12.4.2004 bylo založeno 91 uživatelských kont. Uživatelům byly po dobu testování přiděleny tzv. volné kredity, se skutečnými finančními částkami se počítá až od května 2004.

Služby poskytované prostřednictvím uživatelských kont jsou objednávány www formulářem z uživatelského konta a hrazeny z finanční hotovosti složené na uživatelském kontě. e-PK je v současné době připravena a testuje následující služby:

Kopie dodávané elektronickou cestou

Uživatel služeb e-PK má možnost objednat si z žádaného titulu nalezeného v databázích e-PK kopie dodávané elektronickou cestou. Objednávka se podává prostřednictvím www formuláře přístupného z databáze e-PK. Pro kopie dodávané elektronickou cestou platí, že: *“...Uživatel se dále zavazuje v souladu s §§ 30 a 90, 91 autorského zákona zhotovit z elektronické mezitímní podoby (= prozatímní elektronický soubor pouze umožňující dálkový přenos) zaslaného dokumentu jednu tiskovou (papírovou) rozmnoženinu, popř. jednu náhradní tiskovou (papírovou) rozmnoženinu, pokud předchozí bude pro vadné vytištění nepoužitelná, a po vytištění vymazat (zničit) uvedenou elektronickou podobu zaslaného dokumentu, resp. všechny elektronické soubory ji obsahující. Uživatel je srozuměn s tím, že k jeho osobní potřebě může sloužit jen tisková (papírová) rozmnoženina, nikoliv elektronická podoba zaslaného dokumentu, která byla použita pouze pro usnadnění a urychlení komunikace uživatele s původní předlohou a jakékoliv jiné její použití je hrubým porušením této smlouvy i autorského práva...”*

Pokud konkrétní titul vlastní více knihoven, má uživatel možnost zvolit si knihovnu, od které službu požaduje. Systém zajistí předání objednávky knihovně, která je povinna zajistit vyřízení objednávky v obvyklém termínu. Pokud knihovna nemá dokument, ze kterého jsou kopie požadovány, (buď je vypůjčen nebo např. chybí konkrétní číslo časopisu), je povinna to neprodleně systému oznámit. Systém následně zajistí buď předání požadavku další knihovně nebo oznámí uživateli, že službu není možné poskytnout. Zhotovené kopie knihovna prostřednictvím workflow předá SC e-PK, které zajistí jejich zpřístupnění uživateli.

Reprografické kopie

Uživatel služeb e-PK si objednává kopie z žádaného titulu nalezeného v databázích e-PK. Objednávka se podává prostřednictvím www formuláře přístupného z konkrétní databáze. Uživatel má možnost zvolit si knihovnu, od které službu požaduje, pokud konkrétní titul vlastní více knihoven. Systém zajistí předání objednávky knihovně, která je povinna zajistit

vyřízení objednávky v obvyklém termínu. Pokud knihovna dokument, ze kterého jsou kopie požadovány, nemá (buď je vypůjčen nebo např. chybí konkrétní číslo časopisu), je povinna to neprodleně systému oznámit. Systém následně zajistí buď předání požadavku další knihovně nebo oznámí uživateli, že službu není možné poskytnout. Papírové kopie jsou uživateli zasílány poštou vyřizující knihovnou.

Lhůty poskytování služeb

Doba vyřízení požadavku je dána typem služby a dostupností dokumentu a může být jednotná pro celý fond konkrétní knihovny nebo může být variantní podle typu a dostupnosti jednotlivých dokumentů.

a) Standardní služby

Kopie doručované elektronickou cestou: z fondů účastnických knihoven e-PK: obvyklá lhůta max. 72 hodin

Papírové kopie: z fondů účastnických knihoven e-PK: budou odeslány do tří pracovních dnů, uživatel by je měl obdržet cca do týdne. Papírové kopie mohou být uživateli doručeny i faxem, tuto službu však nemusí poskytovat každá knihovna. Při zaslání faxem se k ceně kopií připočítává "faxovné" podle platných tarifů.

b) Expresní služby týkají se jak kopií doručovaných elektronickou cestou tak i zasílání papírových kopií faxem nebo expresní poštou. Ceny za služby budou zvýšeny o expresní příplatky. Ne každá účastnická knihovna však musí expresní služby poskytovat (je to na zvážení každé z nich).

Reklamacce služeb

Uživatel je oprávněn reklamovat službu, pokud nebyla provedena v požadované lhůtě, rozsahu či kvalitě. Uživatel zašle reklamaci (tzn. reklamovanou objednávku včetně textu reklamacce) Servisnímu centru mailem na adresu dodo@spkk.cz, které zajistí prostřednictvím účastnické knihovny vyřizující objednávku vyřízení reklamacce v požadované lhůtě a kvalitě. Pokud by reklamacce nebyla vyřízena v požadované kvalitě, lhůtě či rozsahu, je SC e-PK povinno zajistit nápravu dodáním služby z jiného zdroje uvnitř nebo mimo e-PK. Náklady na takové zajištění služby budou účtovány v plné výši (včetně manipulačního poplatku 100 Kč) knihovně, která reklamaci nevyřídila včas nebo ji vyřídila chybně.

Zřizování uživatelského konta a manipulace s kontem

- uživatelská konta všech uživatelů zřizuje a vede Servisní centrum e-PK, kde zůstává založen jeden exemplář smlouvy o zřízení uživatelského konta.
- na samostatném podúčtu ÚIV-NPKK jako Servisního centra jsou deponovány finance vložené uživatelem na uživatelské konto
- údaje o uživateli jsou v Servisním centru chráněny dle předpisů o ochraně osobních údajů
- kopie doručené elektronickou cestou poskytované účastnickými knihovnami jsou těmito knihovnami ukládány na zvláštní vyhrazený prostor na zabezpečeném serveru ÚIV-NPKK, na uživatelské konto je vkládá systém e-PK

IV. Personální zabezpečení e-PK

Zakládající účastnické knihovny e-PK

- Ústav pro informace ve vzdělávání – Národní pedagogická knihovna Komenského
- UK Praha, Pedagogická fakulta
- UJEP Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta
- MU Brno, Pedagogická fakulta
- Univerzita Hradec Králové, Univerzitní knihovna
- Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní knihovna - Pedagogická knihovna

Práva a povinnosti účastníků e-PK

ÚIV-NPKK z titulu správce Servisního centra

- uzavírá smlouvy s účastnickými knihovnami (tzv. Provozní řád)
- uzavírá smlouvy o zřízení uživatelských kont
- poskytuje služby jako účastník e-PK
- je provozovatelem a správcem SK e-PK
- je provozovatelem a správcem uživatelských kont
- vede příslušné statistiky výkonů e-PK
- zajišťuje finanční operace a výkaznictví
- vypracovává dohodnuté zprávy (např. průběžné, roční apod.)

Účastnické knihovny

- uzavírají smlouvu s ÚIV-NPKK jako Servisním centrem e-PK
- mají k dispozici uživatelské konto se zvláštním režimem; zvláštním režimem se rozumí konto, na kterém probíhají finanční transakce nejen v rámci využívání služeb (jednorázové vklady na konto a úhrady objednaných služeb), ale současně v rámci poskytování služeb (příjmy za poskytnuté služby)
- účastní se tvorby a aktualizace SK e-PK
- poskytují služby v rámci daných podmínkami smlouvy
- dbají o aktuálnost informací nutných pro správu a provoz e-PK

V. Legislativa e-PK včetně autorsko-právního zázemí e-PK

Knihovní řád e-PK

Knihovní řád e-PK¹ jako základní dokument upravující vztah mezi uživatelem a e-PK, definuje e-PK jako kooperační systém knihoven, které se rozhodly společně poskytovat služby typu document delivery uživatelům prostřednictvím technologií internetu. Knihovny zúčastněné v systému se podílejí na budování databází pro potřeby poskytování služeb e-PK, na nichž je postavena základní nabídka těchto služeb. Databáze e-PK poskytují informace o dokumentech, které mohou knihovny zúčastněné ve e-PK prostřednictvím e-PK uživatelům

¹ Knihovní řád e-PK je přílohou smlouvy, kterou uzavírá uživatel s e-PK.

zpřístupnit formou document delivery (resp. Current Contents – tato služba bude zavedena v průběhu 1. čtvrtletí 2004).

Dokumenty jsou uchovávány v účastnických knihovnách e-PK v tištěné formě. Jejich mezitímní elektronická kopie je pořizována e-PK pouze dočasně pro účely pohodlnějšího a rychlejšího doručení uživateli s využitím technologie internetu. Na jejím základě si uživatel zhotoví finální – uživatelskou kopii v tradiční (papírové) formě, kterou si může ponechat. Elektronická mezitímní kopie je po doručení uživateli zničena, knihovna a ani uživatel ji nebudou a nesmějí používat k jinému účelu, než k doručení dokumentu danému jednotlivému uživateli ve finální tradiční (papírové) formě. K tomuto postupu jsou příjemci služeb e-PK smluvně zavázáni.

Pokud e-PK výjimečně poskytuje uživatelům systémem document delivery kopie dokumentů z elektronické předlohy, je to vždy se souhlasem příslušného majitele autorských práv k databázi či jiných práv k takovému elektronickému dokumentu.

ÚIV-NPKK jako Servisní centrum e-PK (SC e-PK) zajišťuje provoz technologií e-PK, vedení adresářů - uživatelských kont včetně uzavírání smluv s uživateli e-PK.

Záznam o uživateli vede SC e-PK v databázi uživatelů do doby, dokud uživatel neukončí smluvní vztah s e-PK a nevyrovná své závazky vůči e-PK. Databáze uživatelů je součástí systému e-PK a slouží k identifikaci uživatelů služeb – majitelů uživatelských kont. Databázi uživatelů spravuje ÚIV-NPKK v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů. ÚIV-NPKK garantuje, že osobní údaje uživatele nezpracovává k jiným účelům a v souladu s § 13 zákona č. 101/2000 Sb. chrání tyto údaje před neoprávněným či nahodilým přístupem, zneužitím a jiným neoprávněným využitím.

Provozní řád e-PK

Provozní řád e-PK definuje základní vztahy mezi účastnickými knihovnami systému a Servisním centrem e-PK.

Účastnickou knihovnou e-PK se může stát kterákoliv knihovna, jejíž fondy jsou zcela nebo částečně zaměřeny na dokumenty z oblasti výchovy, vzdělávání a školství. Účast v systému služeb e-PK je podmíněna spoluprací na budování databází e-PK a poskytováním služeb e-PK.

Účastnická knihovna e-PK je ve vztahu k SK e-PK jeho dodavatelem a uživatelem a ve vztahu k systému uživatelských kont a systému pro komunikaci digitalizačních pracovišť jejich uživatelem. Účastnická knihovna má k dispozici uživatelské konto se zvláštním režimem; zvláštním režimem se rozumí konto, na kterém probíhají finanční transakce nejen v rámci využívání služeb (jednorázové vklady na konto a úhrady objednaných služeb), ale současně v rámci poskytování služeb (příjmy za poskytnuté služby)

Servisní centrum e-PK (dále jen SC e-PK) je správcem a provozovatelem systému (SK e-PK, uživatelských kont a systému pro komunikaci digitalizačních pracovišť) a zároveň účastnickou knihovnou. Funkce SC e-PK zajišťuje ÚIV-NPKK.

Základní funkce účastnických knihoven

- poskytování služeb
- aktualizace dat SK e-PK

Základní funkce Servisního centra

- vedení a správa databází e-PK
- vedení a správa uživatelských kont (+ další vývoj a údržba této technologie), v SC e-PK zůstává založen jeden exemplář smlouvy s uživatelem (s tím souvisí i ochrana údajů o uživateli dle předpisů o ochraně osobních údajů)
- poskytování služeb
- zajištění a provoz dalších souvisejících technologií (distribuce požadavků, finanční účty apod.)

Přijímání nových členů – účastnických knihoven e-PK

Knihovna, která se chce zapojit do e-PK, je povinna podepsat Provozní řád e-PK.

Poté je knihovna povinna:

- doplnit svá data do SK e-PK, případně dalších databází a zajistit jejich průběžnou aktualizaci
- organizačně zajistit poskytování služeb podle požadavků systému v obvyklých lhůtách a cenách daných Knihovním řádem e-PK a Ceníkem služeb e-PK a dodržovat i ostatní ustanovení PŘ e-PK

Provozním řádem jsou dále řešeny: služby e-PK, způsoby vyřízení a obvyklá doba vyřízení požadavků, základní parametry technologie služeb, reklamace služeb, účetnictví e-PK včetně definování příjmů a výdajů.

Smlouva o užívání uživatelského konta, na zabezpečeném serveru ÚIV-NPKK a o využívání služeb kooperačního systému elektronické Pedagogické knihovny

ÚIV-NPKK jako Servisní centrum e-PK na základě smlouvy zajistí uživateli možnost užívání adresáře – tzv. uživatelského konta (dále jen uživatelské konto) na zabezpečeném serveru ÚIV-NPKK. Uživatelské konto je určeno k využívání služeb, zejména elektronických, poskytovaných e-PK v souladu s Knihovním řádem e-PK a vyhláškou ministerstva školství a kultury č. 51/1963 Sb., o evidenci knihoven jednotné soustavy, o meziknihovní výpůjční službě a o přednostním právu knihoven při získávání literatury, časopisů a jiných sbírkových materiálů. Služby zahrnují zejména zaslání rozmnoženin z tiskových (papírových) předloh za účelem pořízení rozmnoženiny uživatelem na papír nebo podobný podklad fotografickou nebo podobnou technikou pro jeho osobní potřebu ve smyslu §§ 30, 90 a 91 autorského zákona², případně další služby podle Knihovního řádu e-PK, resp. Ceníku služeb e-PK, které jsou nedílnou přílohou této smlouvy a budou průběžně aktualizovány.

Jednou z nejdůležitějších částí smlouvy je část 3.2 *Práva a povinnosti uživatele*, vymezující uživatelská práva k rozmnoženinám děl, získaným prostřednictvím systému služeb e-PK (plný text smlouvy viz příloha):

Uživatel se zavazuje nakládat s rozmnoženinami autorských děl, databází a dat získaných prostřednictvím služeb SC e-PK v souladu s autorským zákonem. Uživatel nedostává žádná uživatelská práva kromě nevýlučného oprávnění nakládat se získanými rozmnoženinami děl, databází a dat pouze pro vlastní osobní potřebu, tj. např. pro potřebu studia, zájmovou činnost aj., nikoli však pro plnění pracovních úkolů, pro podnikání a jiné hospodářské účely, s výjimkou, kdy uživatelem je nevýdělečná knihovna, školské zařízení nebo archiv jako

² Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)

prostředník, využívající tuto službu pro osobní potřebu svého koncového uživatele – fyzickou osobu.

Uživatel se dále zavazuje v souladu s §§ 30 a 90, 91 autorského zákona zhotovit z elektronické mezitímní podoby (= prozatímní elektronický soubor pouze umožňující dálkový přenos) zasláního dokumentu jednu tiskovou (papírovou) rozmnoženinu, popř. jednu náhradní tiskovou (papírovou) rozmnoženinu, pokud předchozí bude pro vadné vytištění nepoužitelná, a po vytištění vymazat (zničit) uvedenou elektronickou podobu zasláního dokumentu, resp. všechny elektronické soubory ji obsahující. Uživatel je srozuměn s tím, že k jeho osobní potřebě může sloužit jen tisková (papírová) rozmnoženina, nikoliv elektronická podoba zasláního dokumentu, která byla použita pouze pro usnadnění a urychlení komunikace uživatele s původní předlohou a jakékoliv jiné její použití je hrubým porušením této smlouvy i autorského práva. Uživatel je po zpřístupnění rozmnoženiny povinen z této elektronické mezitímní podoby zasláního dokumentu zhotovit tiskovou (papírovou) rozmnoženinu nejdéle do 1 týdne od jejího doručení.

Uživatel nesmí dále kopírovat, upravovat či jinak modifikovat, překládat nebo jakkoliv šířit získané rozmnoženiny autorských děl nebo dat, s výjimkou případů, kdy je to výslovně povoleno příslušným zákonem. Uživatel nese výlučnou odpovědnost za porušení autorského zákona či jiných právních předpisů a je si vědom všech možných důsledků takového protiprávního jednání včetně náhrady škod, které by SC e-PK z jeho protiprávního jednání vznikly.

Tato ustanovení smlouvy – verze pro *jednotlivé uživatele* (fyzické osoby) byla vypracována Doc. JUDr. Martinem Boháčkem, CSc. (VŠE Praha), který spolupracoval na projektu LI200028 v STK při řešení autorskoprávních problémů. Doc. Boháček rovněž doporučil vypracování verze pro *kolektivní uživatele* (právnícké osoby), ve které jsou ustanovení v části 3.2 modifikována s ohledem na povahu uživatele – prostředníka, který služby zajišťuje pro osobní potřebu svých koncových uživatelů:

Uživatel se zavazuje nakládat s rozmnoženinami autorských děl, databází a dat získaných prostřednictvím služeb SC e-PK v souladu s autorským zákonem a k témuž prostřednictvím svého vnitřního předpisu (například knihovního řádu) zaváže své uživatele.

Uživatel souhlasí s tím, že z důvodů vyšší ochrany autorů či jiných držitelů autorských práv k dokumentu může být na zasláního rozmnoženině připojena informace, že byla vytvořena pro osobní potřebu koncového uživatele s uvedením jeho jména a příjmení a že k jinému účelu jím nesmí být využita (vzhledem k tomu, že jiné osobě tato rozmnoženina nesmí být předána, nepřipadá ani v úvahu, že by mohla být jinou osobou legálně využita), pokud by k tomu došlo, je za to uživatel plně odpovědný. (Plný text smlouvy viz příloha.)

VI. Ekonomické zázemí e-PK

Příjmy a výdaje za služby e-PK

Služby e-PK se řídí jednotnou cenovou politikou a jednotnými časovými intervaly pro vyřízení daného typu služby.

Příjmy

- každá účastnická knihovna, která na základě objednávky poskytne odpovídající službu, dostane za tuto službu částku dle ceníku e-PK

- částka za službu a odečtená z uživatelského konta objednavatele služby bude ihned připsána na konto (uživatelské) účastnické knihovny, která službu poskytla, zároveň s informací o poskytnuté službě na stránce "Vaše transakce"
- převody příjmů na bankovní účet účastnické knihovny budou provedeny pouze na její žádost
- standardní službou Servisního centra pro účastnické knihovny jsou tištěné výpisy příjmů za poskytnuté služby; výpisy jsou automaticky poskytovány dvakrát ročně, jinak kdykoli na požádání a za manipulační (poštovní) poplatek, který bude odečten z konta; každý uživatel má zároveň jako standardní službu na kontě k dispozici přehled poskytnutých služeb včetně jejich vyúčtování.
- částku vloženou na konto je možné kdykoli na základě žádosti účastnické knihovny převést na její účet s tím, že na kontě zůstane jako záloha minimální částka ve výši např. 100 Kč jako záloha na objednané služby;
- účastnické knihovny mají (na rozdíl od běžného majitele uživatelského konta) možnost přečerpat hotovost na kontě do dohodnuté maximální částky "- 300 Kč" s tím, že jim nebude zastaveno poskytování služeb, avšak jsou povinny částku uhradit nejpozději do 1 měsíce a zaplatit manipulační poplatek ve výši 30 Kč

Výdaje

výdaje v souvislosti s e-PK spočívají

- ve finančních prostředcích vkládaných na implementaci a zkvalitňování HW a SW sloužícího k poskytování služeb a souvisejících činností
- v osobních a režijních nákladech Servisního centra a každé účastnické knihovny za provoz a využívání služeb e-PK

Na projekt e-PK navazují v současné době další projekty NPKK. Ucházíme se o projekt z programu výzkumu a vývoje 1N zaměřený na tvorbu a zpřístupňování metazdrojů a rozvoj elektronických služeb pro vědu a výzkum v oblasti výchovy a vzdělávání, který navazuje na projekt e-PK a rozšiřuje jej do oblasti tvorby oborového informačního portálu a napojení služeb e-PK na další multifunkční oborová knihovnická centra, která zajišťují služby typu document delivery.

Knihovní fond digitalizovaných dokumentů e-PK se rozroste o 111 titulů nejstarší dětské literatury z fondu Sukovy studijní knihovny literatury pro mládež, které budou převedeny do elektronické podoby na základě finanční podpory MŠMT ČR.

V roce 2005 bude k dispozici uživatelům i elektronická verze historického katalogu NPKK zpřístupňující odborné veřejnosti nejstarší knihy NPKK.